

О.Л. ХОМА
(Ужгород)

ПЕРЕКЛАД СЛОВАЦЬКИХ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

УДК 811. 162. 4 : 811. 161. 2' 253 : 61

Хома О.Л. Переклад словацьких медичних термінів українською мовою; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті описуються та класифікуються структурні типи еквівалентних співвідношень, виявлені при перекладі словацьких медичних термінів українською мовою. Словацькі та українські медичні терміни розглядаються у трьох площинах: 1) іменні однослівні терміни; 2) однослівні терміни та еквівалентні терміносполучення; 3) терміносполучення. Предметом дослідження стали граматична, словотвірна структура термінів, їх походження, а також компонентний склад терміносполучень.

Ключові слова: медичний термін, однослівний термін, терміносполучення, переклад, еквівалент.

Термінологія медичної галузі, як і сама медицина, за останні десятиліття досягла значного розвитку. Однак у словацькій та українській медичній термінології залишається ще багато невирішених питань. Передусім це стосується відокремлення від чеської та, відповідно, російської термінології, усталення та вжитку власних термінів та терміносполучень а також їх лексикографічне опрацювання. Адже в умовах активізації міжнародної словацько-української співпраці у галузі медицини зростає потреба у перекладі різноманітних текстів медичного спрямування і, як наслідок, потреба у створенні перекладного словацько-українського словника медичних термінів (або хоча б двомовного глосарію). Багатомовні словники медичної термінології представлені у рамках тлумачних, енциклопедичних словників ("*Srdcovocievna sústava*", *Elán*, 2000; "*Ošetrovateľský slovník*", *K. Žiaková a kol., Osveta*, 2009), перекладні медичні словники ж орієнтуються на "світові мови" ("*Nemecko-slovenský slovník medicíny*", *D. Čierny, M. Čierna, L. Čierny, Veda*, 1998). Надбанням словацько-російської лексикографії у галузі медицини є "*Velký rusko-slovenský lékařský slovník, B-va, SAV, 1959, ved. Red. J. Horecký*". У 1970 році було видано "Словацько-український термінологічний словник з природознавчих предметів" М. Бучинська, А. Баленчин та кол. для учнів ЗОШ, який містить і деякі анатомічні назви. А от двомовних словацько-українських чи українсько-словацьких медичних словників, наскільки нам відомо, взагалі не існує. Звичайно, перекладати можна за допомогою on-line словників, однак сумніваємося у компетентності та адекватності такого перекладу. Сподіваємося, дослідження мовного матеріалу, зібраного під час перекладу текстів ме-

дичного характеру (монографій, медичних атласів, конспектів лекцій), зайвий раз доведе актуальність створення двомовного словника медичних термінів.

Метою нашої розвідки є опис та класифікація структурних типів еквівалентних словацьких і українських медичних термінів при перекладі медичної термінології. Медичні терміни намагатимемося описати у трьох площинах співвідношень: 1) іменні однослівні терміни; 2) однослівні терміни та еквівалентні терміносполучення; 3) терміносполучення. Предметом дослідження стали граматична, словотвірна структура термінів, їх походження, а також компонентний склад терміносполучень. Під "терміном" в контексті цього дослідження ми розуміємо не лише фахові медичні назви, а й характерні для медичних текстів та галузі загалом лексеми та словосполучення.

1. Однослівні іменні терміни

1.1. При перекладі словацьких іменних термінів слов'янського походження українською мовою з'ясується, що вони можуть мати спільний корінь: *záha* – *zgaга*, однак відрізняться за граматичними ознаками, наприклад, категорією роду: *výstelok* – *вистілка* (епітеліальна), *vedomie* – *свідомість*, *stolica* – *стул*; числа: *sliny, pl.* – *слина*. Характерною є також префіксальна структура слов'янських термінів в обох мовах: *zápcha* – *закрін*, *opuch* – *набряк*, *zhryz* – *прикус*, *rovlak* – *наліт*, *vyšetrenie* – *обстеження*, *rachut'* – *присмак*. Серед таких пар відповідників зустрічаємо дослівні переклади: *močovod* – *сечовід*, *riečište (kapilárne)* – *русло (капілярне)*, пор. також інші випадки: *hnačka* – *бізунець*, *prietrž* – *грижа*, *vred* – *виразка*, *grganie* – *відрижка*, *vracanie* – *блювота*, *očkovanie* – *щеплення*.

1.2. Характерною ознакою словацьких та українських субстантивних термінів іншомовного (латинського, грецького) походження є їх відмінність у граматичному роді. Відносно родових граем оригіналу при граматичній адаптації цих слів у словацькій мові існує дві тенденції: вони можуть або зберігатись, або змінюватись [4; с. 39-42]. Крім того, впливає мова-посередник, через яку відбувалось запозичення на ґрунті словацької та української мов. Збереження морфематичної структури оригіналу і його категорії роду в словацькій мові відбувається при латинських та грецьких лексемах на *-um*, які належать до середнього роду. В українській мові всі терміни на *-ум* – чоловічого роду: *frenulum* – *френулум*; однак частіше вони мають нульове закінчення: *antibiotikum* – *антибіотик*; *morfium* – *морфій*; *narkotikum* – *наркотик*; *antidepressivum* – *антидепресант*; *periodontium* – *періодонт* та ін. Словацькі терміни на *-ita*, що походять від лат. на *-tas* (через чеську мову, орієнтовану на латинський оригінал) зберігають жіночий рід оригіналу. Український варіант має значення чоловічого роду внаслідок впливу російської мови, яка запозичила ці слова з німецької (пор. нім. *die Universität, f, die Fakultät, f*), спираючись на формальну ознаку (*-mem*): *febrilita* – *фебрилітем*; *imunita* – *імунітема* ін. У словацькій мові під впливом німецької зберігається також жіночий рід грецьких іменників на *-is* (*ecstasis, f*) (пор. нім. *Die Hypnose, die Sklerose,*

die Tuberkulose) однак додається формальний показник жіночого роду – флексія *-a* і відкидається грецька флексія *-is*, тому вони характеризуються формантами *-óza, -éza, -ýza, -íza, -áza*. В українській мові відповідні терміни, відкидаючи грецьке *-is*, мають закінчення *-oz, -ez, -iz, -az* і граматичне значення чоловічого роду, за аналогією до російської, яка, в свою чергу, при родовій класифікації цих іменників орієнтується на французьку вимову (пор. фр. *hypnose* [ipno:z], *sclérose* [sklero:z]): *metastáza* – метастаз; *psoriáza* – псоріаз; *elefantiáza* – елєфантіаз; *helminiáza* – гельмінтоз; *homeostáza* – гомеостаз; *satyriáza* – сатуріаз; *trypanozomiáza* – трипаносомоз; *hypostáza* – гіпостаз; *diastáza* – діастаз; *litokláza* – літоклаз; *anamnéza* – анамнез; *diuréza* – діурез; *patogenéza* – патогенез; *embryogenéza* – ембріогенез; *osteogenéza* – остеогенез; *hypnóza* – гіпноз; *prognóza* – прогноз; *psychóza* – психоз; *artróza* – артроз; *diagnóza* – діагноз; *narkóza* – наркоз; *skleróza* – склероз; *aluminóza* – алюмініоз; *avitaminóza* – авітаміноз; *fibróza* – фіброз; *silikóza* – силікоз; *fluróza* – флюороз; *cirhóza* – цироз; *cyanóza* – ціаноз; *dermatomykóza* – дерматомікоз; *dermatóza* – дерматоз; *helmintóza* – гельмінтоз; *hyalinóza* – гіаліноз; *hypotyreóza* – гіпотиреоз; *hypovitaminóza* – гіповітаміноз; *hypertyreóza* – гіпертиреоз; *tuberkulóza* – туберкульоз; *furunkulóza* – фурункульоз; *lupinóza* – люпіноз; *brucelóza* – бруцельоз; *salmonelóza* – сальмонельоз; *hypofýza* – гіпофіз; *adenohypofýza* – аденогіпофіз.

Зміна родової графеми оригіналу в словацькій мові відбувається у випадку запозичення грецьких іменників середнього роду, закінчених на *-ma*: гр. *problēma, atis, n*;– слов. *problém*; – укр. *проблема*. У словацькій мові такі запозичення належать до чоловічого роду під впливом німецької мови: нім. *das System, das Emblem*, і оформляються відповідно афіксами *-óm, -ém, -am, -ým*. Українські, як і російські, відповідники, орієнтуючись на форму грецького оригіналу з флексією *-a*, вживаються з граматичним значенням жіночого роду при формантах *-ома, -ема, -ама, -іма*, пор.: *adenóm* – аденома; *basalióm* – базаліома; *cyklindróm* – циліндрома; *cystadenóm* – цистаденома; *hemangióm* – гемангіома; *hematóm* – гематома; *granulóm* – гранулема; *karcinóm* – карцинома; *lipóm* – лінома; *myóm* – міома; *myxóm* – міксома; *osteóm* – остеома; *sarkóm* – саркома; *stafylóm* – стафілома; *chromozóm* – хромосома; *skleróm* – склерома; *ekzém* – екзема; *emfyzém* – емфізема; *hemogram* – гемограма; *kardiogram* – кардіограма; *tomogram* – томограма; *mezenchým* – мезенхіма; *parenchým* – паренхіма; *prozenchým* – прозенхіма; *sklerenchým* – склеренхіма. Пор. також відмінність у роді при грецьких назвах запальних захворювань: *peridontitída* – періодонтит; *cheilitída* – хейліт; *cystitída* – цистит та ін.

1.3. Деколи спостерігається повна відповідність словацьких та українських іншомовних термінів за граматичними ознаками: *stróma* – строма; *makrocheilia* – макрохейлія; *dermatovenerológ* – дерматовенеролог; *fluorografia* – флюорографія; *diftéria* – дифтерія та ін. Однак при цьому наявні фонетичні: *makrodencia* – макроденція; *resekcia* – резекція; *chemoterapia* – хіміотерапія; *cysta* – кіста; або словотвірні відмінності: *epitel, m* – епітелій;

dispenzár – диспансер; *fízeológ* – фізіолог; *resuscitácia* – реанімація (пор. наявність тільки деяких спільних морфем в останніх двох прикладах).

1.4. Еквівалентні словацькі та українські однослівні терміни часто відрізняються за походженням. Іншомовні одиниці переважають у словацькій мові: *tetanus* – правець; *farynx* – глотка; *larynx* – гортань; *plexus* – сплетіння; *aržén* – миш'як; *abuz* – зловживання; *dekurz* – перебіг (хвороби); *sérum, antisérum* – сироватка; *anestetikum* – знеболююче; *papila* – сосочок; *lézia* – ушкодження; *sutúra* – шов; *gingíva* – ясна; *predispozícia* – схильність; *preskripcia* – призначення; *aberácia* – відхилення; *karencia* – нестача; *insuficiencia (imunitná)* – недостатність (імунна); *eflorescencia* – висип; *somnolencia* – сонливість; *incidencia* – захворюваність; *interakcie* – взаємовпливи; *anxiozita* – тривожність; *fragilita* – крихкість; *konkavita* – опуклість; *abnormalita* – відхилення; *adherovat'* – прикріплятися; *incidovat'* – розрізати; *intravenózne* – внутрішньовенно; *intramuskulárne* – внутрішньом'язево. Рідкісними є випадки співвіднесеності власне словацького терміну та іншомовного українського: *pôrodníctvo* – акушерство; *pôrodník* – акушер; *kmeň (bakteriálny)* – штамм; *nechutenstvo* – анорексія; *sklovina* – емаль; *spojívka (oči)* – кон'юнктива; *bujnenie* – проліферація; *tepota* – температура. Пор. також відмінність префіксів за походженням у випадку *protilátka* – антитіла, іншомовне походження має саме український термін.

1.5. В межах іменних термінів потрібно згадати про деякі прикметники, які самі по собі не є термінами, однак живляються у текстах медичного характеру або ж у поєднанні з різними іменниками набувають характеру терміносполучення. При їх перекладі у словацькій та українській мовах спостерігається відмінність у 1) суфіксальних формантах (при умові однакового походження): *endofitický* – ендofітний; *exofitický* – екзофітний; 2) походженні лексем: *infaustný* – безнадійний, несприятливий (прогноз, перебіг хвороби); часто йдеться про складені прикметники: *gastro-intestinálny* – шлунково-кишковий; *kontraindikovaný* – протипоказаний; у наступних двох прикладах в українських прикметниках хоча й повторюється перший компонент слова, однак друга частина дослівно перекладається, пор.: *radiorezistentný* – радіостійкий (ВТСУМ, с. 1198, існує тільки іменник *радіорезистентність*); *radiosenzitivny* – радіочутливий (ВТСУМ, с. 1199; існує тільки діеприкетники *радіосенсибілізуєчий, радіосенсибілізований*, с. 1198); пор. також *bezpríznakový* – безсимптомний, де збігаються тільки префіксальні форманти.

2. Однослівні терміни та еквівалентні терміносполучення

При перекладі медичної термінології виникають ситуації, коли однослівна назва перекладається словосполученням. Частіше однослівні терміни при таманні словацькій мові, при цьому в українській мові існує еквівалентне терміносполучення. Йдеться про словацькі іменники усіх трьох граматичних родів. За допомогою словосполучення можуть перекладатися іменники середнього роду з характерним формантом *-ie*, а саме іменники-композиції:

zboradie – зубний ряд; збірні іменники: *podkožie* – підшкірний шар; віддієслівні іменники: *dlahovanie* – накладання шин. Іменники чоловічого роду представляють передусім анатомічні назви: *dvanástnik* – дванадцятупала кишка; *žlčník* – жовчний міхур; словацьке *chrup* можна перекладати як *зубощелепна система*, однак частіше з контексту впливає значення, яке відповідає українському *зуби*; композит *chorobopis* має тільки один еквівалент – *історія хвороби*. Зрідка серед такого типу співвідношень знаходимо словацькі іменники жіночого роду: *sánka* – нижня щелепа; *kazivosť* – каріозне ураження (іменник *каріозність* в українських словниках не фіксується, тільки прикметник *каріозний*, ВТСУМ, с. 525). Здебільшого у множині вживається словацьке *živiny*, що перекладаємо словосполученням *поживні речовини*; пор. також іншомовне *dekubity* – *декубітальні виразки*.

Випадків асиметричного співвідношення, коли словацьке словосполучення перекладається одним українським іменником-терміном, значно менше: *odvádžanie toči* – *сечовиведення*; *kľúčná kosť* – *ключиця*; *rebrový oblúk* – *підребер'я*. Якщо обидва еквіваленти мають слов'янське походження, пор.: *zubná dreň* – *пульпа*, в українських термінах у якості морфем присутній семантично навантажений компонент словацького терміносполучення.

3. Терміносполучення

При перекладі медичних термінів дуже часто добираються еквівалентні словацькі та українські терміносполучення. Розглянемо їх з огляду на компонентну структуру та походження.

3.1. Інколи спостерігається абсолютна формальна та семантична відповідність між словацькими та українськими терміносполученнями, які мають структуру прикметник + іменник: *prasacia chrípka* – *свинячий грип* (відрізняється рід іменника!!!); *prechodná riasa* – *перехідна складка*; *nervovo-cievny zväzok* – *нервово-судинний пучок*; *ústny kútik* – *ротовий кут*; *kmeňové bunky* – *стовбурові клітини*; *ložisková dávka* – *вогнищева доза*; *horný vestibul* – *верхній присінок*; *orogná zóna (chrupu)* – *опірні зуби*; *kostná dreň* – *кістковий мозок*; *tkaninovú tok* – *тканинна (міжклітинна) рідина*; *titorečejové žlčové cesty* – *позапечінокові жовчні протоки*; *rodnebný oblúk* – *піднебінна дужка*; *oblíčkové tubuly* – *ниркові каналні*; *vonkajší zvukovod* – *зовнішній звуковий прохід* (словацький композит передаємо за допомогою українського сполучення прикметник + іменник). Словацькі та українські еквівалентні словосполучення можуть відрізнятися походженням префіксального форманту при однаковій семантиці: *subslizničné tkanivá* – *підслизові тканини* (пор. лат. *sub-* та укр. *під-*).

3.2. Щодо передачі іменників у складі терміносполучень ”прикметник + іменник”, то словацькі іншомовні іменники перекладаються здебільшого українськими іншомовними іменниками: *plošná erózia* – *поверхнева ерозія*; *obalené vírusu* – *оболонкові віруси* (слов. *vírus* у непрямих відмінках вживається разом з формантом *-us*, що свідчить про широкий вжиток лексеми та її

детермінологізацію); *dávivý reflex* – блювотний рефлекс; *jedlá sóda* – харчова сода; *nedráždivá diéta* – легка дієта (контекстуальний еквівалент). Однак в обох мовах можуть існувати іменникові сполучення з конструкцією ”іменник + іменник у род. в.”, які передаються прямими еквівалентами: *spodina jazyka* – нижня поверхня язика; *uhol sánky* – кут нижньої щелепи; або контекстуальними: *úbytok tkaniv* – втрата тканин.

3.3. Щодо передачі іншомовних прикметників у складі словацьких терміносполучень, то вони: 1) мають еквівалентні іншомовні прикметники в українській мові: *ionizačné žiarenie* – іонізуюче опромінення; *alveolárny výbežok* – альвеолярний відросток; *alkalizačné agenty* – алкілюючі агенти; *diagnostický záver* – діагностичний висновок; 2) часто передаються за допомогою власне українських прикметників: *karotický trojuholník* – сонний трикутник; *substitučná terapia* – замісна терапія; *iniciálne štádium* – початкова стадія; *premalígný stav* – передраковий стан; *interdentálne papily* – міжзубні сосочки; *benígný nádor* – доброякісна пухлина; *malígný nádor* – злоякісна пухлина; *maxilofaciálna chirurgia* – щелепно-лицева хірургія; *porézne tkanivo* – зубчата тканина. Саме прикметникова частина словацьких терміносполучень яскраво ілюструє таку типову властивість терміну як деривативність. Водночас це спричиняє тенденцію до усталення іншомовних термінів на протигагу власне словацьким [7; с. 171]. Рідше виникають випадки передачі власне словацького прикметника за допомогою українського іншомовного: *kyselina listová* – фолієва кислота; *útočná liečba* – інвазивне лікування.

3.4. Іноді прикметники у складі словацьких словосполучень передаються другим компонентом українського сполучення типу ”іменник + іменник у род. в.”, тобто, іменником у родовому відмінку. Так передаються передусім словацькі прикметники слів’янського походження: *zubný krčiek* – шийка зуба; *ústna spodina* – дно ротової порожнини; *rastové faktory* – фактори росту; *lebečná báza* – основа черепа; *kostná augmentácia* – нарощування кістки; деколи й іншомовні словацькі прикметники: *infekčné ložisko* – вогнище інфекції; *bukálna sliznica* – слизова шік. При цьому український іменник у родовому відмінку – це прямий еквівалент мотивуючого словацького іменника.

Таким чином, при перекладі словацьких медичних термінів українською мовою ми виявили три типи еквівалентних співвідношень: однослівні іменні терміни в обох мовах; однослівний іменний термін в одній мові та терміносполучення в іншій мові; еквівалентні терміносполучення в обох мовах.

При співвіднесеності однослівних термінів слів’янського походження (навіть при спільному корені) спостерігається відмінність у граматичних категоріях (рід, число): *výstelok* – висілка; *sliny, pl.* – слина; при іншомовних одиницях найчастіше виявляється відмінність у роді: *metastáza* – метастаз; *kardiogram* – кардіограма; саме іменні однослівні терміни у словацькій та українській мовах відрізняються за походженням, при цьому більш характерними для словацької мови є іншомовні терміни, вони перекладаються власне українськими лексемами: *fragilita* – крихкість.

При перекладі однослівного терміну за допомогою терміносполучення однослівні терміни частіше притаманні словацькій мові. Це можуть бути іменники усіх трьох родів, композити, похідні (віддієслівні) лексеми, збірні назви: *žlčník* – *жовчний міхур*; *chorobopis* – *історія хвороби*.

У площині еквівалентних словацьких та українських терміносполучень часто спостерігається абсолютна відповідність між сполученнями типу "прикметник + іменник": *kmeňové bunky* – *стовбурові клітини*; *ložisková dávka* – *вогнищева доза*. Також в обох мовах можуть існувати повністю еквівалентні сполучення "іменник + іменник у род. в.": *uhol sánky* – *кут нижньої щелепи*. Саме такими українськими сполученнями передаються часто і словацькі терміносполучення "прикметник + іменник": *zubný krček* – *шийка зуба*; *infekčné ložisko* – *вогнище інфекції*. При перекладі терміносполучень словацькі іншомовні іменники передаються, зазвичай, українськими іншомовними іменниками: *plošná erózia* – *поверхнева ерозія*; а от словацькі іншомовні прикметники часто передаються за допомогою власне українських прикметників: *karotický trojúholník* – *сонний трикутник*; *substitučná terapia* – *замісна терапія*.

Скорочення:

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
2. Мадяр О.Л. Граматична адаптація запозичених іменників у словацькій та українській мові: категорія роду // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: пам'яті Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. – Випуск 5. – К.: Бібліотека українця, 2006. – С. 58 – 71.
3. Мадяр О.Л. Граматичний рід та словотвірна інтеграція іншомовних іменників у словацькій мові // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 16 – Ужгород: Видавництво УжНУ "Говерла", 2007. – С. 105 – 108.
4. Мадяр О.Л. Категорія роду іменників грецького та латинського походження в словацькій та українській мовах: відмінності граматичної адаптації // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 13 – Ужгород: Ліра, 2006. – С. 39 – 42.
5. Horecký, J.: *Základy slovenskej terminológie*. – Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1956. – 148 s.
6. Kredátusová, J. – Opalková, J.: *Kontrastívna lexikológia pre prekladateľov (rusistov a ukrajínistov)*. – FF PU v Prešove, Prešov 2010. – 157 s.
7. Opalková, J. *Rusko-slovenské paralely v oblasti lexiky administratívno-právnych textov a tvorivosť prekladateľa // Hľadanie ekvivalentnosti*. 1: *Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie rusistov, ktorá sa konala v Prešove 16. a 17. septembra roku 2002*. – Prešov, 2003. – S. 193 – 197.

8. Orgoňová, O., Bohunická, A.: Lexikológia slovenčiny. – Praha, Columbus, 2012. – 282 s.
9. Furdík, J.: Slovenská slovtvorba (Teória, opis, cvičenia). – Prešov, Náuka, 2004. – 200 s.
10. Slovník cudzích slov (akademický). Ed.: L. Balážová, J. Bosák. – Bratislava, SPN, 2008. – 1054 s.

ПЕРЕВОД СЛОВАЦКИХ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

О.Л. Хома

Аннотация

В статье представлены описание и классификация структурных типов эквивалентных соотношений, обнаруженных при переводе словацких медицинских терминов на украинский язык. Словацкие и украинские медицинские термины рассматриваются в трех плоскостях соотношений: 1) именные однословные термины; 2) однословные термины и эквивалентные терминологические словосочетания; 3) терминологические словосочетания. Предметом исследования стали грамматическая, словообразовательная структура терминов, их происхождение, а также компонентный состав терминологических словосочетаний.

Ключевые слова: медицинский термин, однословный термин, терминологическое словосочетание, перевод, эквивалент.

THE TRANSLATION OF SLOVAK MEDICAL TERMS IN UKRAINIAN LANGUAGE

O.L. Khoma

Summary

The article deals with the description and classification of the structural types of equivalence in cases of translation of Slovak medical terms into Ukrainian. Slovak and Ukrainian medical terms are analysed in three dimensions: 1) one-word terms; 2) one-word terms and equivalent terminological word combination; 3) terminological word combinations. The grammatical and derivational structure of the terms, their origin and composition of components are also analysed.

Key words: medical term, one word term, terminological word combination, translation, equivalent.